

УДК 330.341
JEL Classification: E61, O31

DOI: 10.37332/2309-1533.2023.4.5

Гончаренко О.В.,
д-р екон. наук, професор, професор кафедри економіки,
Чорновол О.Ю.,
аспірант*,
Дніпровський державний аграрно-економічний
університет, Дніпро

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО ПРОЄКТУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДИНАМІКИ В КОНТЕКСТІ СТАБІЛІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Honcharenko O.V.,
dr.sc.(econ.), professor, professor at the department of economics,
Chornovol O.Yu.,
postgraduate student,
Dnipro State Agrarian and Economic University, Dnipro

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF INSTITUTIONAL DESIGN OF ECONOMIC DYNAMICS IN THE CONTEXT OF STABILIZATION OF THE NATIONAL ECONOMY

Постановка проблеми. Національна економіка здатна інтегруватися у глобалізаційний простір за умов активізації ендегенних факторів структурної трансформації, що зможуть сформувати потенційні конкурентні переваги та при мінімізації загроз глобалізаційних змін за допомогою врахування онтологічних особливостей світового досвіду й залучення його позитивних практик. З огляду на подібні завдання, важливим є: використання основних ресурсів високотехнологічного й інтелектуального розвитку, що сприятиме формуванню інноваційного потенціалу й розширенню інвестиційних можливостей економіки; розвиток сучасної ринкової інфраструктури; прискорення процесу інституціоналізації економічного розвитку; започаткування випереджаючого зростання капіталовкладень, особливо в високотехнологічних галузях; формування тенденції до активізації економічної кон'юнктури, зростання рівня життя й реальних доходів та внутрішнього споживання.

Формування основ постіндустріальної економіки, з огляду на вихідні умови й стан національної економіки, потребує модернізаційних змін як самого суспільного господарства, так і суспільних відносин, що стане передумовою для стабілізації та, в подальшому, для реалізації єдиного можливого варіанту прискорення економічної динаміки – інноваційного розвитку. Сучасна модель організації інноваційного процесу в національній економіці застаріла, вона не забезпечує єдність його стадій та активізацію інноваційної активності товаровиробників. Існуюча модель відноситься до другого та третього покоління, на відміну від поширених у світі, п'ятої та шостої моделей організації інноваційного процесу.

Для реалізації інноваційного розвитку важливо забезпечити одновекторність спрямованості діючих інституціональних норм, які регламентують означений процес. Подібна узгодженість регулюючого спрямування інституціональних норм, їх синергія, односпрямованість динаміки детермінують сам процес й темп інноваційних перетворень. В національній економіці традиційні елементи інституціонального регулювання економічної динаміки переважно формують перепони для інноваційного розвитку та не стимулюють інновацій.

Відтак, ключовою проблемою економічної динаміки є інституціональна незабезпеченість інноваційного розвитку, суперечливість існуючої моделі реалізації інноваційного процесу, проблеми фіскального адміністрування інноваційної діяльності й низької інвестиційної активності товаровиробників, наявні еволюційні обмеження економічної динаміки. Фактична відсутність дієвого інституціонального регулювання інноваційного розвитку обумовлює потребу в проєктуванні формальних і неформальних норм та інструментів, які сприятимуть поширенню інновацій в національній економіці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика модернізаційних перетворень

* Науковий керівник: Гончаренко О.В. – д-р екон. наук, професор

соціально-економічних моделей досліджувалася із використанням різноманітного методологічного інструментарію представниками історичної школи, класичної політекономії, неокласичною теорією, інституціоналістами. Результатом науково дискурсу стала поява концепту модернізації, теорії економічного динаміки й циклічного розвитку, обґрунтування факторів економічного зростання, де виокремлювалися інструменти і механізми активізації економічної динаміки та стимулювання інноваційного зростання; перспективи розвитку постіндустріальних економік; окреслювалися фундаментальні основи інформаційної економіки [1; 4; 8–11].

Обґрунтування концептуальних засад інституціонального проєктування економічної динаміки обумовлює потребу в узагальненні напрацювань економічної практики й гносеологічних засад інституціонального регулювання економічного розвитку, з огляду на ключовий запит у досягненні позитивних результатів на шляху стабілізації й подальшого інноваційного розвитку національної економіки. Інституціональні інструменти регулювання інноваційного розвитку досліджувалися в наукових працях вчених інституціонального напрямку із використанням різноманітного спектру методологічного та методичного інструментарію. Інституціональний вплив формальних і неформальних норм на економічну динаміку досліджено в працях В. Вишневського, О. Мельника, Дж. Ходжсона, Й. Шумпетера [2–3; 5–6]. Обґрунтування методологічного фундаменту інституціонального проєктування економічних змін та інституціональних інструментів вирізняються достатньо широкою полярністю теоретичного базису й категоріальних трактувань, але основні вектори використання та стратегічні підходи до проєктування визначені працями В. Гейця, А. Гриценка, В. Дементьєва, Д. Норта [1; 4–5; 7].

При значному гносеологічному доробку з проблем інституціонального регулювання та такої її складової, як інституціональне проєктування, залишаються дискусійними окремі теоретичні й практичні аспекти інституціонального впливу на економічну динаміку та реалізації інструментарію й форм інституціонального проєктування.

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення концептуальних засад інституціонального проєктування та дослідження елементів інституціонального забезпечення розвитку інновацій в національній економіці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвитку економіки на інноваційних засадах не сприяє сформована структура національної економіки, наявний стан виробничої сфери, ресурсне забезпечення й інноваційний потенціал виробників; існуючі формальні й неформальні норми взаємодій між суб'єктами (економікою і владою); відсутність дієвої системи стимулювання інновацій інституціональним середовищем; брак інституціональної довіри в економічних транзакціях; нестабільність економічної динаміки. В даному контексті доволі складно здійснити в ідентичному вигляді імплементацію інституціональних форматів із світових позитивних практик в сфері формалізації інноваційного розвитку, інфраструктури і формування економічного середовища, які б стимулювали інноваційну активність [1]. В той же час, запроваджені норми і інститути не здатні продукувати позитивні ефекти внаслідок переважної недосконалості інституціонального середовища, що нівелює введення стимулів. Інституціям та інститутам, які орієнтуються на реалізацію економічного розвитку, протистоїть вплив формальних норм, що перешкоджають прогресу і, часто, вони «перемагають» й утворюють інституціональні пастки [5, с. 15-19].

Концептуальними обґрунтуваннями засад інституціонального проєктування передбачено включення до інститутів тих стимулів та обмежень, що забезпечують найбільш ефективну реалізацію діючих норм. Інституціональне проєктування можна реалізувати через коректування діючих формальних норм; введення нових інститутів; запровадження додаткових або нових інституцій, інститутів; трансплантацію економічних інститутів (рис. 1).

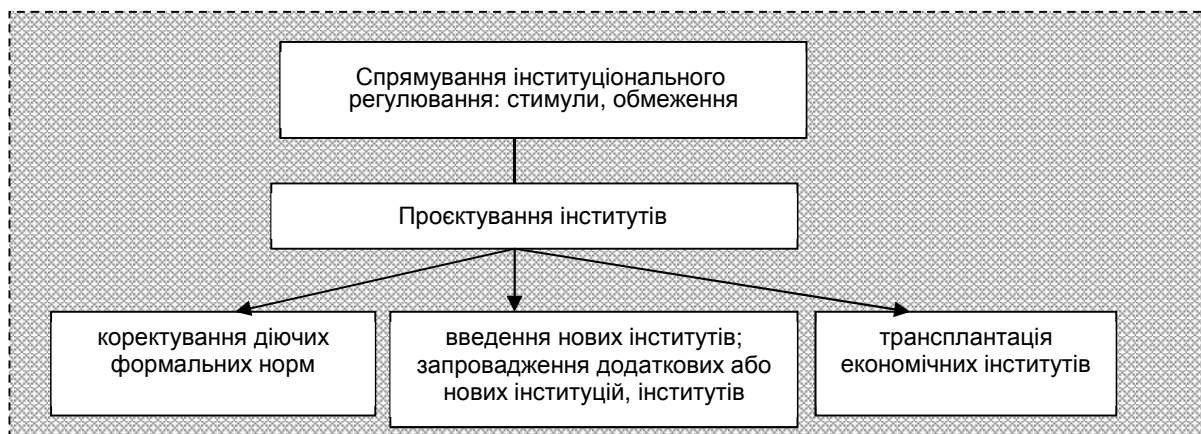

Рис. 1. Форми інституціонального проєктування

Джерело: розроблено авторами

Коректування норм не завжди передбачає зміну законодавчих регламентів, а дві інші трансформації можуть бути забезпечені запровадженням закону або відповідного нормативного акту. При введенні нових інституціональних елементів виникає реплікація наявних інституцій й інститутів для формування подібних до бажаного формату інституціональних норм (копій) як результат процесу залучення інституціональних форм з іншого середовища. В процесі проєктування проведення імпортування інституту в ідентичному форматі є майже неможливим через невідповідність тим умовам, ресурсам й факторам, які іманентні вихідному стану.

Об'єктом для інституціональної трансплантації виступає інститут, окрема норма, інституція, інституціональний механізм або їх елементне наповнення. Зовнішні фактори обумовлюють модифікаційні зміни та трансформації інституціональних структур, які трансплантують.

Трансплантація перебуває під впливом обмежень, загроз чи ризиків. Найбільшою проблемою серед них можна визнати атрофію запроваджуваних інститутів, адже функціонування нового формату може не бути сприйнятим існуючим інституціональним середовищем, ментальними й культурними цінностями. Атрофія послаблює функціональну спроможність і веде до втрат життєздатності інституту. Окрім атрофії, може відбуватися й відторгнення інститутів та інституцій, які трансплантуються, якщо нові формати вводяться примусово. Негативним проявом виступає й інституціональний конфлікт, який виникає, якщо інститут виступає життєздатним, але при цьому відрізняється від того, який імпортується. Закріплення трансплантованого інституту у перетвореному форматі може призводити до мультиплікації дисфункцій (формується інституціональні пастки).

Започаткування інституціонального проєктування передбачає визначення проблеми, цілі, ресурсів, обґрунтування рішення і його реалізацію. Започаткування проєктування обумовлене тим станом, коли існуючий інститут не забезпечує інноваційну динаміку. Необхідно враховувати, що ефективність інституту може знижуватися за умов колегійального способу прийняття управлінських рішень щодо введення чи зміни формальних норм. Зниження ефективності можна пов'язати і з нестабільністю діючих рутин, до яких можна віднести численні зміни та доповнення.

Трансплантація економічного інституту для забезпечення прискорення інституціонального розвитку має супроводжуватися мінімізацією можливих ризиків, які обумовлені відторгненням або дисфункцією інституту, що запланований до трансплантації. Такі ризики здатне підсилити неврахування поступальної складової еволюційного добору або, якщо імпорт економічного інституту чи інституції «адаптується» неефективно.

При трансплантації економічних інститутів з більш розвинутої моделі необхідно здійснювати обґрунтований вибір стратегії, за якою здійснюється імпортування. Імпорт може здійснюється шляхом «шокової» терапії, «виращування», запровадження формату поступальних змін через створення «проміжних інститутів». В національній економіці модернізація більшості економічних інститутів реалізувалася за допомогою «шокової терапії», що не сприяла поширенню інновацій та позитивним зрушенням через нездатність знизити ризик трансплантації.

Альтернативою до трансплантації виступає виращування економічного інституту, через залучення бажаної моделі з позитивного досвіду інших країн. Подібна трансформація припускає співіснування та конкуренцію серед різних форматів інститутів: існуючих інститутів інноваційного спрямування країни і тих нових, які трансплантують. Поширеним способом для виращування економічного інституту є реалізація стратегії «проміжних» інститутів. При її реалізації можна створити «бажаний» економічний інститут через побудову «ланцюга» з проміжних інститутів, що здатні змінити один одного. Подібні зміни важливо проводити в межах сформованих еволюційних обмежень та при сприятливому інституціональному просторі. Для інноваційного процесу національної економіки даний шлях є найбільш оптимальним, адже реалізація шокової терапії в інституціональному регулюванні вже сформував інституціональні пастки в інноваційній сфері, а процеси інституціонального виращування потребують залучення додаткових фінансових ресурсів (для співіснування економічних інститутів з властивими їм дублюючими функціями).

Процес «виращування» економічного інституту обумовлює два типи дисфункціональних станів. Один із них пов'язаний із утворенням паралельних інституціональних форматів, де нова й стара практика регламентування співіснує. Другий варіант дисфункцій виникає за умов, коли інституціональна модель деформується внаслідок «викривлення» нормативної основи і починає вбудовуватися до неформальних правил і норм, що провокує розвиток інституціонального конфлікту. Стратегія «виращування» економічного інституту є більш привабливою для вихідних умов, які властиві національній економіці, адже скорочується час на адаптацію трансплантованих форматів і мінімізуються ризики дисфункцій та обмежується перспектива «відторгнення» інституціональних елементів через відносно малі зміни проєктування. Єдиною проблемою виступає можливість швидкої «рутинізації» проміжних форм економічних інститутів, що не сприятиме оперативному впровадженню «бажаного» формату інституту і сповільнює економічну динаміку.

Для формування проміжних інститутів інноваційного розвитку в економіці необхідно запровадити послідовні форми інституту інновацій в межах етапів реалізації моделі інноваційного процесу. Так, на стадіях забезпечення фінансування інноваційної діяльності можна державне фінансування доповнити

введенням таких проміжних форматів, як державний кредит та державне партнерство; стадію продукування новачій (представлена відокремленим функціонуванням академічного, дослідницького, галузевого, промислово-виробничого секторів) можна урізноманітнити об'єднанням різних наукових структур в технопарки і кластери; стадію розробки інновацій можна підсилити залученням державної підтримки інноваційного процесу (інвестиційної, інфраструктурної, комунікаційної, фіскальної); для стадії дифузії важливим вбачається створення науково-інноваційних центрів й формування інноваційної інфраструктури.

Визначити економічну ефективність імпортування чи вирощування інституту можна за допомогою кількісних і якісних змін. Кількісні характеристики можна визначити обсягом інноваційної продукції та чисельністю підприємств, що займаються інноваційною діяльністю. Якісні зміни визначаються через характеристики й ознаки активізації інноваційного процесу, що поширюється на масштаб національної економіки або її окремих галузей.

При прийнятті рішення щодо імпортування економічного інституту необхідно співставити переваги і вигоди над витратами від процесу впровадження (рис. 2).

Рис. 2. Алгоритм визначення доцільності трансплантації економічного інституту

Джерело: розробка авторів

В умовах утворення інституціональної пастки переваги від імпорту інституту не перевищують витрати від даного процесу, що виявляється у відсутності стимулів до створення і дієвих норм, які лежать в основі інституту; декларативні наміри щодо створення нових правил та інституцій не можуть бути реалізованими.

Так, відсутність сприятливого інноваційного середовища в національній економіці не дозволила отримати позитивний ефект від запровадження інноваційної інфраструктури, а формальний підхід до створення інноваційних парків і кластерів в Україні не активізував інноваційний процес.

Ефективність функціонування інституту пов'язана не тільки із створенням чи вирощуванням інституту, але й з елементами інституціональної політики в форматі інструментів фіскального й монетарного регулювання. Подібна політика забезпечує певні «рамкові» умови для функціонування інституту і потребує їх узгодження з базовими економічними інститутами. Відтак ефективність інституту залежить не тільки від його структури і елементного наповнення а й від узгодження економічного інституту з наявним інституціональним середовищем [2–3].

Подібна функціонально-організаційна основа інституціонального регулювання сприятиме продукуванню знань, їх втіленню в новачії, формуванню попиту й споживання нового інноваційного продукту. Активізація функціонального впливу й організаційної підтримки інноваційної діяльності забезпечується за допомогою стимулів до інновацій. В даному аспекті держава як ключовий інститут формує заходи для підтримки інноваційного бізнесу, інфраструктурного забезпечення; інформаційного та кадрового забезпечення розвитку інновацій. Стимулювання інноваційного процесу забезпечується запровадженням заходів фіскальної і монетарної політики через пільгові кредити, субсидії товаровиробникам, мито, фіскальні пільги, зміну податкової бази, зниження ставок, податкові канікули, прискорену амортизацію.

Формування досконалішої моделі інноваційного процесу обумовлює внесення змін до інструментів і важелів, які можна використовувати для активізації інноваційного розвитку. Сучасні покоління моделей потребують вертикальної й горизонтальної взаємодії з ринком та виробництвом,

що потребує постійного моніторингу потреб ринку й врахування очікувань товаровиробників і споживачів та оцінки переваг і властивостей інноваційних товарів. З іншого боку, важливо враховувати також вплив внутрішнього середовища діяльності виробника на формування нововведення (організаційна структура, процес виробництва, технології).

Відтак, необхідно постійно здійснювати моніторинг інноваційного процесу, на кожному його етапі для врахування ринкових тенденцій, переваг споживачів і технологічних можливостей виробничого процесу. Своєчасне виявлення потреб ринку дозволяє враховувати сучасні тенденції протікання інноваційного процесу й обумовлює трансформації в його організації та управлінні. Зворотний зв'язок в сучасній моделі інноваційного процесу має поєднати кожний прийдешній етап інноваційного процесу з його попереднім етапом та забезпечити передачу потреб ринку й виробників на подальші стадії процесу.

Висновки з проведеного дослідження. Інституціоналізацію інноваційному процесу забезпечують формальні норми, якими визначаються прямі і непрямі інструменти регулювання інновацій. Прямі методи впливу реалізують державні цільові програми розвитку, адміністративне регулювання, контрактне ресурсне фінансування. Непрямий інструментарій реалізується через запровадження фіскальних і монетарних стимулів до інноваційної діяльності.

Свідченням відсутності ефекту від запровадження формальних норм прямого й непрямого впливу в національних реаліях є регулятивні перепони й відсутність прийнятної процедури адміністрування й фінансування інноваційних програм, спрощеної системи фіскальної звітності; недотримання прийнятих законодавчих норм щодо фінансування інноваційних програм і проектів; практична відсутність державного замовлення на інноваційний продукт, відсутність сприятливих монетарних умов для поширення інноваційних кредитів; відсутність системного комунікаційно-інформаційного забезпечення стадій інноваційного процесу; фактична відсутність позитивних ефектів від впливу податкових стимулів в інноваційному розвитку.

Низька ефективність інституціонального забезпечення розвитку інновацій в національній економіці, невідповідність норм і обмежень інституту інновацій існуючим неформальним правилам та еволюційним обмеженням інноваційного розвитку обумовлюють реалізацію стратегії інституціонального проектування. Враховуючи існуючі передумови, неформальні та еволюційні обмеження для національної економіки можна запропонувати стратегію побудови проміжних форм інститутів інноваційного спрямування, що дозволяє модифікувати існуючі інститути в «проміжні» форми й реалізувати подальші зміни в межах інституціональних та еволюційних обмежень економічної динаміки. Такий підхід дозволяє мінімізувати формування інституціональних дисфункцій та є оптимальнішим в умовах обмеженого фінансового забезпечення.

Література

1. Геєць В. М. Інститути у розширенні технологічної модернізації економіки України. *Журнал європейської економіки*. Тернопіль, 2016. Т. 15 (№ 3). С. 255-265.
2. Гончаренко О. В., Теслюк Ю. В. Функціонал базисних інститутів економіки в забезпеченні інноваційного розвитку агропромислового виробництва. *Ефективна економіка*. 2020. № 11. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=8373> (дата звернення: 24.09.2023).
3. Гончаренко О. В., Самілик Т. М., Теслюк Ю. В. Інституціональні детермінанти розвитку інновацій в агропромисловому виробництві. *Ефективна економіка*. 2019. № 12. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=7698> (дата звернення: 24.09.2023).
4. Гриценко А. Методологія дослідження трансформації економічних функцій держави в умовах глобалізації. *Економіка України*. 2021. № 7. С. 5-13.
5. Дементьев В. В., Вишневський В. П. Чому Україна не інноваційна держава: інституційний аналіз. *Економічна теорія*. 2011. № 3. С. 5-20.
6. Мельник О. Г. Формування методологічних підходів у дослідженнях інновацій та інноваційного розвитку. *Актуальні проблеми економіки*. 2011. № 6(120). С. 18-25.
7. Норт Д. Інститути, інституціональна зміна та функціонування економіки. Київ : Основи, 2000. 198 с.
8. Федулова Л. І. Інноваційний розвиток економіки України: проблеми та перспективи. *Економічний вісник університету*. 2020. № 44. С. 42-49.
9. Чухно А. А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України. Київ : ЛОГОС, 2003. 617 с.
10. Шумпетер Й. А. Теорія економічного розвитку. Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу / пер. з англ. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 242 с.
11. Paradigm transformation of the economic crises modeling / Khalatur S., Honcharenko O., Karamushka O., Solodovnykova I., Shramko I. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*. 2022. № 4(45). P. 285-297. <https://doi.org/10.55643/fcaptp.4.45.2022.3833>

References

1. Heiets, V.M. (2016), "Institutes in the expansion of technological modernization of the economy of Ukraine", *Zhurnal yevropeiskoi ekonomiky*, Vol. 15 (no. 3), pp. 255-265.
2. Honcharenko, O.V. and Tesliuk, Yu.V. (2020), "Functional of basic institutions in providing innovative development of agricultural production", *Efektivna ekonomika*, no. 11, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8373> (access date September 24, 2023).
3. Honcharenko, O.V., Samilyk, T.M. and Tesliuk, Yu.V. (2019), "Institutional determinants of innovation development in agricultural production", *Efektivna ekonomika*, no. 12, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7698> (access date September 24, 2023).
4. Hrytsenko, A. (2021), "Research methodology of the transformation of economic functions of the state in the conditions of globalization", *Ekonomika Ukrainy*, no. 7, pp. 5-13.
5. Dementiev, V.V. and Vyshnevskiy, V.P. (2011), "Why Ukraine is not an innovation state: an institutional analysis", *Ekonomichna teoriia*, no. 3, pp. 5-20.
6. Melnyk, O.H. (2011), "Formation of methodological approaches in innovation research and innovation", *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 6(120), pp. 18-25.
7. North, D. (2000), *Instytuty, instytutsionalna zmina ta funktsionuvanniia ekonomiky* [Institutions, institutional change and functioning of the economy], Osnovy, Kyiv, Ukraine, 198 p.
8. Fedulova, L.I. (2020), "Innovative development of the economy of Ukraine: problems and prospects", *Ekonomichnyi visnyk universytetu*, no. 44, pp. 42-49.
9. Chukhno, A.A. (2003), *Postindustrialna ekonomika: teoriia, praktyka ta yikh znachennia dlia Ukrainy* [Post-industrial economy: theory, practice and their significance for Ukraine], LOHOS, Kyiv, Ukraine, 617 p.
10. Schumpeter, J.A. (2011), *Teoriia ekonomichnoho rozvytku. Doslidzhennia prybutkiv, kapitalu, kredytu, vidсотka ta ekonomichnoho tsyклу* [Theory of economic development. Research of profits, capital, credit, interest and economic cycle lane], Vyd. Dim "Kyievo-Mohylianska akademiia", Kyiv, Ukraine, 242 p.
11. Khalatur, S., Honcharenko, O., Karamushka, O., Solodovnykova, I. and Shramko, I. (2022), "Paradigm transformation of the economic crises modeling", *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*, no. 4(45), pp. 285-297. <https://doi.org/10.55643/fcaptp.4.45.2022.3833>